

شناسایی راهبردهای مطلوب نظام جمهوری اسلامی ایران در مدیریت فرهنگ انتظار، بر مبنای دیدگاه‌های امام خمینی (رحمته‌الله علیه)

چکیده

جایگاه مهم باورداشت مهدویت در نظام معارف دین مبین اسلام و رابطه مستقیم و دو طرفه آن با انقلاب اسلامی، نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران را بر آن می‌دارد تا در راستای مدیریت فرهنگ انتظار، راهبردهای درخوری اتخاذ کند. این راهبردها اگرچه به رشته تدوین در نیامده‌اند اما از رهگذر بررسی دیدگاه‌های بنیانگذار انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) قابل شناسایی و تحلیل هستند. برای این منظور در پژوهش حاضر، با استفاده از روش تحلیل مضمون، متن اندیشه‌های آن بزرگوار طی سه مرحله پردازش مضامین، ترکیب و تلخیص شده‌اند که منتج به شکل‌گیری هشت مضمون فراگیر گردید که در واقع راهبردهای مورد نظر این پژوهش را تشکیل می‌دهند. راهبردهای شناسایی شده، سپس مورد تحلیل‌های مقایسه‌ای قرار گرفتند. این راهبردها به ترتیب اهمیت عبارتند از: تأکید بر ترابط مهدویت و انقلاب اسلامی، ترسیم تصویر شوق‌آفرین و برانگیزاننده از آرمان مهدویت، نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در اقشار خاص و گروه‌های مرجع، تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن، تأکید بر فراشبعی، فرادینی و جهانی بودن موعودگرایی، بهره‌گیری از فرصت و مزیت اماکن و مناسبت‌های مهدوی، بسط مبانی معرفتی مهدویت، تأکید بر عدالت‌خواهی به عنوان ویژگی مهم دولت زمینه‌ساز ظهور و جامعه منتظر.

■ واژگان کلیدی

راهبرد، مهدویت، مدیریت فرهنگ انتظار، امام خمینی (رحمته‌الله علیه)، نظام ج.ا.ا، تحلیل مضمون.

نصرالله آقاجانی

استادیار دانشگاه باقرالعلوم (ع)

nasraqajani@gmail.com

محمد قبادی (نویسنده مسئول)

سطح سه حوزه علمی و کارشناسی ارشد مدیریت راهبردی فرهنگ دانشگاه باقرالعلوم (ع)

m.qobadi@chmail.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۳/۲۸

۱. مقدمه

باورداشت مهدویت که از آمهات معارف دینی به شمار می‌رود، ذاتاً حرکت‌آفرین و امیدبخش است. این اندیشه چنانچه به نحوی صحیح در وجود انسان نهادینه شود و تعالی یابد، اعتقادات، اخلاقیات، سبک زندگی و در یک کلام، فرهنگ او را دگرگون ساخته و فرهنگ انتظار را شکل می‌دهد. پُر واضح است که این نهادینه‌سازی و تعالی‌بخشی، اگر در مقیاس یک جامعه فراگیر شود، تحول فرهنگی عظیمی را در پی خواهد داشت. همان باورداشت و فرهنگی که انقلاب شکوهمند اسلامی به رهبری حضرت امام خمینی (ره) از یک سو شکل‌گیری خود را وام‌دار آن است و از سوی دیگر غایت خود را رشد و تعالی آن و ایجاد بسترهای لازم برای تحقق آن وعده حتمی الهی و آرزوی دیرین بشر تعیین نموده است.

این ترابط و پیوند وثیق، نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران (که در ادامه مختصراً نظام ج.ا.ا ذکر می‌شود) را بر آن می‌دارد تا به منظور توسعه فرهنگ انتظار و صیانت از آن در برابر انواع انحرافات و دشمنی‌ها، راهبردهای درخوری اتخاذ کرده و نصب العین مدیران و سیاستگذاران نهادها و سازمان‌های تحت حاکمیت خود قرار دهد.

از آنجا که چنین راهبردهایی تا کنون به رشته تدوین در نیامده و اعلام نگشته است، شناسایی روشمند آن راهبردها، از رهگذر بررسی و تحلیل متون راهبردی راه مناسبی به نظر می‌رسد. متون راهبردی شامل دیدگاه‌های رهبران انقلاب اسلامی و اسناد بالادستی است که به صورت جداگانه قابل مطالعه و تحلیل خواهد بود. در اینجا با توجه به اهمیت دیدگاه‌های بنیان‌گذار کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) در شکل‌گیری و پیشرفت انقلاب اسلامی و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و اولویت داشتن دیدگاه‌های ایشان بر دیگر متون راهبردی، پژوهش حاضر متکفل شناسایی راهبردهای مطلوب نظام ج.ا.ا در جهت مدیریت فرهنگ انتظار از منظر امام راحل (ره) می‌باشد.

با توجه به آنکه داده‌های اصلی پژوهش از جنس متن هستند، می‌بایست روشی اتخاذ گردد که بتواند از رهگذر بررسی و تحلیل مضامین متون، راهبردهای مطلوب را آشکار ساخته و به صورت شفاف ارائه کند. بر این اساس از میان روش‌های پژوهش، روش تحلیل مضمون مناسب ارزیابی می‌شود. تحلیل مضمون، با مراحل سه‌گانه خود در جهت تحلیل و تفسیر متون، این امکان را

فراهم می‌سازد تا از متون اولیه به گزاره‌های کلی، جدید و قابل تعمیم دست یافت. این گزاره‌های کلان، با توجه به عینک راهبردشناسی که محقق از ابتدا تا انتهای تحقیق بر چشم دارد، همان راهبردهای مطلوب را تشکیل می‌دهند. راهبردهایی که محورهای کلیدی مورد نظر امام (ره) در راستای مدیریت فرهنگ انتظار را می‌نمایانند.

پیش از شرح روش تحقیق، توضیح اجمالی مفاهیم مندرج در موضوع نوشتار و انجام بحث و بررسی‌های اصلی پژوهش، لازم به ذکر است که پژوهش حاضر منحصراً با رویکرد به موضوع تحقیق صورت گرفته است بنابراین اولاً به دنبال ترسیم منظومه فکری آن امام راحل (ره) پیرامون آموزه مهدویت نبوده و ثانیاً آن دسته از دیدگاه‌های معظم له که به دلیل تقدّم زمانی بر پیروزی انقلاب اسلامی، دلالتی واضح و قوی بر راهبردهای مطلوب نظام جمهوری اسلامی ایران ندارند، بیرون از دایره بررسی‌ها قرار داشته و مورد تحلیل قرار نگرفته‌اند.

۲. روش تحقیق

در این پژوهش، متن تمامی سخنان امام خمینی (ره) از پیروزی انقلاب اسلامی به بعد، منتشر شده در کتاب صحیفه امام (ره) به صورت مطالعات کتابخانه‌ای-اسنادی بررسی شد و داده‌هایی که صریحاً یا ضمناً در ارتباط با مسئله مدیریت فرهنگ انتظار شناخته شدند، تفکیک، گردآوری و سپس با روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفتند.

۲-۱. روش تحلیل مضمون

از آنجایی که غرض اصلی در اینجا، شناسایی راهبردهای مطلوب نظام ج.ا.ا در جهت مدیریت فرهنگ انتظار از رهگذر تحلیل دیدگاه‌های امام (ره) است، روش تحلیل مضمون که از روش‌های پرکاربرد تحلیل‌های کیفی است استفاده گردیده است.

فرآیند روش تحلیل مضمون، از جستجو در الگوهای معانی و مسائل بالقوه درون داده‌ها شروع می‌شود و با ارائه شکلی انتزاع شده از مضامین متون، پایان می‌یابد. این فرآیند در خلال آمد و شدهای فراوان محقق میان داده‌های اولیه و مضامین تولید شده توسط خود او صورت می‌گیرد.

بویاتزیس^۱ معتقد است «تحلیل مضمون، روشی است برای دیدن متن؛ برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتبط، تحلیل اطلاعات کیفی، مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ و تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی.» (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۳).

۲-۲. مراحل تحلیل مضمون

کینگ و هاروکز^۲ در سال ۲۰۱۰ با بررسی و جمع‌بندی تلاش‌های دیگر پژوهشگران، فرآیندی سه مرحله‌ای را برای تحلیل مضمون ارائه داده‌اند؛ این فرآیند شامل سه مرحله «پردازش توصیفی»، «پردازش تفسیری» و «یکپارچه‌سازی از طریق مضامین فراگیر» می‌باشد که شرح اجمالی آن در ادامه می‌آید.

۲-۲-۱. مرحله اول: پردازش توصیفی

در این مرحله حداقل یک بار قبل از شروع تحلیل و تفسیر داده‌های اولیه، کل داده‌ها مطالعه و ایده‌های ابتدایی و الگوهای کلی شناخته می‌شود. این مطالعه و ایده‌پردازی اولیه، اهمیتی فوق‌العاده دارد به نحوی که می‌توان گفت ستون فقرات مراحل بعدی را شکل می‌دهد. اگرچه کدگذاری به عنوان محور اصلی روش تحلیل مضمون، در سراسر فرآیند تحلیل صورت می‌پذیرد اما نخستین وهله آن که به توصیف ساده داده‌های اولیه می‌پردازد، پردازش توصیفی نامیده می‌شود.

۲-۲-۲. مرحله دوم: پردازش تفسیری

گام دوم، زمانی آغاز می‌شود که پژوهشگر، داده‌ها را مطالعه کرده و با آنها آشنا گردیده؛ همچنین فهرستی اولیه از ایده‌های موجود در داده‌ها و نکات جالب آنها، تهیه کرده باشد؛ لذا این گام، مستلزم ایجاد مضامین پایه از داده‌ها است. در این گام، از مضامین برای تقسیم داده‌های متنی به قسمت‌های قابل فهم و استفاده مانند بند، عبارت، کلمه یا سایر معیارهایی که برای تحلیل لازم است استفاده می‌شود. مضامین موجود در چارچوب پردازش، باید حد و مرز کاملاً مشخصی داشته باشند، به گونه‌ای که تغییرپذیر و یا تکراری نباشند. همچنین مضامین باید محدود به قلمروی تحقیق و متمرکز بر موضوع باشد.

1. Boyatzis.

2. King & Horrocks.

خروجی این مرحله، مضامین پایه نامیده می‌شوند. به اعتقاد استرلینگ^۱ مضامین پایه مضامینی هستند که مبین نکته مهمی در متن بوده و با ترکیب آنها مضمون سازمان دهنده ایجاد می‌شود. (همان: ۱۶۰).

۲-۳. مرحله سوم: یکپارچه‌سازی

در این مرحله که به تحلیل، در سطحی کلان‌تر از مضامین پایه پرداخته می‌شود، مضامین پایه مشترک و مشابه که قابلیت تشکیل مضامین فراگیرتری را دارند در قالب مضامینی کلی‌تر گردآوری می‌شوند. اساساً در این مرحله، مضامین تجزیه و تحلیل می‌شوند و به نحوه ترکیب و تلفیق مضامین مختلف جهت تشکیل مضمون سازمان‌دهنده، توجه می‌شود. (مهری و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۲-۸۳).

مضامینی که از رهگذر اجرای این مرحله به دست می‌آیند، سازمان‌دهنده نامیده می‌شوند. مضامین سازمان‌دهنده، مضامین پایه را حول یک محور سازمان می‌دهند و حلقه اتصال میان مضامین پایه و فراگیر هستند.

تکرار این مرحله به تولید مضامین فراگیر خواهد انجامید. مضامین فراگیر، کلان‌ترین سطح مضامین هستند که تمامی یا بخش عمده‌ای از مضامین سازمان‌دهنده را در خود جای می‌دهند. به طور خلاصه، طی سه مرحله پردازش، مضامین در سه دسته پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر، طبقه‌بندی و به صورت «جداول قالب‌های مضامین» نمایش داده می‌شوند و سپس در قالب «شبکه مضامین» به تصویر در می‌آیند و با استفاده از «تحلیل‌های مقایسه‌ای» مورد بررسی بیشتر قرار می‌گیرند. در تحقیق حاضر، سه مرحله پیش‌گفته کاملاً متناسب با هدف تحقیق به اجرا در آمده‌اند، چرا که متون اصلی طی سه مرحله غربال، پالایش و ترکیب با رویکرد راهبردشناسی، تبدیل به مضامینی آنچنان فراگیر شده که اتصافشان به وصف راهبرد را کاملاً قابل قبول می‌نماید. به بیان روشن‌تر، مضامین فراگیر که محصول نهایی تحلیل مضمون را تشکیل می‌دهند، راهبردهایی هستند که از بررسی متن منویات امام خمینی (ره)، برای مدیریت صحیح فرهنگ ناب انتظار در جمهوری اسلامی ایران استنباط شده‌اند.

۳. مفهوم راهبرد مدیریت فرهنگ انتظار

پیش از پرداختن به تحلیل و بررسی مضامین دیدگاه‌های امام راحل (ره) درباره موضوع تحقیق، بیان مقصود از مفهوم راهبرد مدیریت فرهنگ انتظار که در این پژوهش محوریت دارد ضروری می‌نماید.

۳-۱. تعریف راهبرد مدیریت فرهنگ انتظار

از آنجا که این مفهوم در هیچ اثر علمی مورد تعریف قرار نگرفته است و پرداخت تفصیلی به این موضوع که مستلزم ذکر تعاریف و توصیفات مفاهیم مندرج در آن یعنی راهبرد، مدیریت، فرهنگ و انتظار ظهور می‌باشد از عهده پژوهش حاضر خارج است، برای تبیین آن ناچار از ارائه تعریفی محقق‌ساخته از مفهوم مزبور، با استفاده از ادبیات علمی معتبر علوم انسانی و معارف اسلامی مرتبط با آن مفاهیم چهارگانه هستیم.

بر اساس آنچه اندیشمندان علوم انسانی و نیز کارشناسان حوزه مهدویت درباره مفاهیم راهبرد، مدیریت^۱، فرهنگ^۲ و انتظار^۳ طرح نموده‌اند، راهبرد مدیریت فرهنگ انتظار که در این پژوهش به دو امر «نظام جمهوری اسلامی ایران» و «دیدگاه‌های امام خمینی (ره)» مقید می‌شود را می‌توان اینگونه معرفی نمود: «هر ایده کلان، طرح فراگیر یا تصمیم اساسی که از دیدگاه امام راحل (ره) با توجه به فرصت‌ها و تهدیدهای محیط انقلاب اسلامی، در راستای رهبری و کنترل فعالیت‌ها در

۱. رک: کوبین جیمز براین و هنری مینتزربرگ و جیمز رابرت ام، مدیریت راهبردی: فرآیند راهبرد، چاپ سوم، تهران، مؤسسه عالی آموزش و تحقیق مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۲، ص ۱۵؛ و فرد آر دیوید، مدیریت استراتژیک، ترجمه سیدمحمد اعرابی و محمد تقی زاده مطلق، چاپ بیست و هفتم، تهران، دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۲، ص ۲۹.

۲. رک: سیدمهدی الوانی، مدیریت عمومی، چاپ نوزدهم، تهران، نی، ۱۳۸۲، صص ۱۷-۱۸؛ و علی رضاییان، اصول مدیریت، چاپ پانزدهم، تهران، سمت، ۱۳۸۳، ص ۷؛ و علی محمد اقتداری، سازمان و مدیریت، چاپ ۳۹، تهران، مولوی، ۱۳۸۸، ص ۶۱.

۳. اتو کلاین برگ، روانشناسی اجتماعی، جلد ۱، ترجمه علی محمد کاردان، چاپ سیزدهم، تهران، انتشارات علمی-فرهنگی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۹۵؛ و ادگار شاین، فرهنگ سازمانی، ترجمه محمد ابراهیم محبوب، چاپ اول، تهران، نشر فرا، ۱۳۸۳، ص ۳۰؛ و منوچهر محسنی، جامعه‌شناسی عمومی، چاپ هفدهم، تهران، طهوری، ۱۳۸۰، ص ۱۱۴.

۴. رک: حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، چاپ سوم، تهران، مرکز نشر آثار العلامة المصطفوی، ۱۴۳۰ق، ج ۱۲، ص ۱۶۶؛ و لطف‌الله صافی گلپایگانی، انتظار عامل مقاومت، چاپ اول، قم، مرکز تنظیم و نشر آثار آیه‌الله العظمی صافی گلپایگانی، ۱۳۹۳، ص ۱۱؛ و محمد صدر، تاریخ الغیبة الكبرى، چاپ اول، بیروت، دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۰۲ق، جلد ۱، ص ۲۹۱؛ و مرتضی مطهری، قیام و انقلاب مهدی از دیدگاه فلسفه تاریخ، ص ۱۴؛ حسن ملایی، کاوشی مفهوم‌شناسانه در سبک زندگی منتظرانه، فصلنامه انتظار موعود، سال چهاردهم، شماره ۴۴، بهار ۱۳۹۳، ص ۶۳.

قلمرو فرهنگ انتظار، با هدف رشد و تعالی آن در ایران و یا جهان برای نظام ج.ا.ا مطلوب باشد و در نهایت به ایجاد جامعه منتظر و زمینه‌ساز ظهور منجر گردد.»
علاوه بر تعریف مفهوم راهبرد مدیریت فرهنگ انتظار، شناخت سطوح مدیریت فرهنگ انتظار، حوزه‌های مدیریت راهبردی و نیز لایه‌های فرهنگ انتظار، می‌تواند نسبت به ایجاد درک بهتر و کامل‌تر از آن مفهوم مفید واقع شود.

۲-۳. سطوح مدیریت فرهنگ انتظار

مدیریت در سازمان‌های بزرگ معمولاً از سه سطح برخوردار است:

۱. مدیریت عملیاتی

۲. مدیریت میانی

۳. مدیریت عالی (رضاییان، ۱۳۸۳: ۲۷-۲۹).

بر این اساس، مدیریت فرهنگ انتظار که ناظر بر مسئولیت سازمان‌های فرهنگی مردمی و حاکمیتی نسبت به رشد و تعالی باورداشت مهدویت و سبک زندگی منتظرانه در جامعه است را می‌توان در قالب این سه سطح مورد شناسایی قرار داد.

۱-۲-۳. مدیریت عملیاتی فرهنگ انتظار

در این سطح معمولاً به صورت مقطعی و کوتاه‌مدت، فعالیت‌هایی نظیر برگزاری مراسم‌های مهدوی در ایام و مناسبت‌های مرتبط با مهدویت و تولید و انتشار محتوای مناسب با فرهنگ انتظار انجام می‌گیرد. غالب سازمان‌های مردم‌نهاد و گروه‌های اجتماعی دارای رویکرد دینی نظیر هیئت مذهبی، معمولاً در همین سطح به بازتولید و ترویج معارف مهدویت می‌پردازند.

۲-۲-۳. مدیریت میانی فرهنگ انتظار

جهت‌دهی به مدیریت عملیاتی فرهنگ انتظار و حمایت از آن، بر عهده مدیران فرهنگی سطح میانی است. مدیریت میانی فرهنگ انتظار که در بخش ستادی و مرکزی سازمان‌های فرهنگی، ارگان‌های انقلابی و واحدهای فرهنگی سازمان‌های دولتی استقرار دارد، حلقه اتصال مدیریت عالی و مدیریت اجرائی است. این سطح از مدیریت، مسئول آسیب‌شناسی و نیازسنجی فعالیت‌های مهدوی، جذب و تخصیص منابع مورد نیاز جهت تقویت و گسترش آن فعالیت‌ها و متکفل انجام تحقیقات و مطالعات و ارائه گزارش به مدیریت عالی است.

۳-۲-۳. مدیریت عالی فرهنگ انتظار

مدیریت در سطح عالی که دارای رویکرد راهبردی به فرهنگ انتظار است و شامل برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی و سیاستگذاری‌های کلان در این زمینه می‌شود، فعل حاکمیت است و مدیران سطح میانی طبعاً امکان و توان ورود به اینگونه امور را ندارند.

خروجی کار مدیریت عالی می‌بایست، پایش و رصد محیطی، تدوین برنامه‌های راهبردی جهت رشد و تعالی فرهنگ انتظار در بخش‌های گوناگون، تدوین و ابلاغ اسناد بالادستی و قوانین و مقررات لازم، آسیب‌شناسی جامع و برخورد متناسب با اقدامات پیدا و پنهان جریانات انحرافی مهدویت و مدعیان دروغین باشد.

۳-۳. حوزه‌های مدیریت راهبردی

در اینجا ذکر این نکته مناسب است که مدیریت راهبردی، دو موضوع کلی را پیگیری می‌کند، «یکی در حوزه‌های بایدها و نبایدها و دیگری در حوزه‌های چگونگی‌ها. در حوزه‌های بایدها و نبایدها، مأموریت، چشم‌انداز و هدف ترسیم می‌شود و در حوزه‌های چگونگی، راه رسیدن به بایدها تبیین می‌گردد.» (امیری، ۱۳۸۴: ۳۹). برای دستیابی به شناخت صحیح بایدها و نبایدها یا هنجارها از ایدئولوژی و الهیات متناسب با موضوع و برای پاسخ به پرسش از چگونگی، از ادبیات علمی حوزه راهبرد بهره‌گیری می‌شود. در تحقیق حاضر تلاش خواهد شد تا نسبت راهبردهای شناسایی شده با هر دو حوزه راهبردی روشن گردد.

۳-۴. لایه‌های فرهنگ انتظار

در مورد چیستی سطوح و لایه‌های فرهنگ، نظرات مختلف و البته مشابهی از سوی دانشمندان و متفکران ارائه شده است. بر اساس یک دیدگاه می‌توان فرهنگ را مشتمل بر چهار سطح و لایه دانست.

۱. مبانی اعتقادی و مفروضات اساسی

۲. ارزش‌ها

۳. هنجارها یا الگوهای رفتاری

۴. نمادها و نشانه‌ها (افروغ، ۱۳۷۹: ۱۸۲).

۳-۴-۱. لایه اول. مبانی اعتقادی و مفروضات اساسی فرهنگ انتظار

اولین و عمیق‌ترین سطح فرهنگ انتظار، دربردارنده نگرش کلی اسلام به مهدویت است که بر اساس آیات قرآن و احادیث معصومان (علیهم‌السلام) صورت‌بندی شده است. این سطح از فرهنگ انتظار، مستقیماً بر پایه سترگ نگرش توحیدی و اعتقاد به یگانگی مبدأ هستی و کمال صفات الهی بنا شده است. منتظران ظهور، دنیا را محل آزمایش و گذار می‌شناسند، نه غفلت، راحت‌طلبی و خوش‌گذرانی حیوانی. آنان مرگ را نه تنها شکست و نابودی تلقی نمی‌کنند، بلکه آن را سرآغاز حیات شیرین ابدی در آغوش پُر مهر پروردگار می‌دانند. بنابراین خود را موظف به رعایت عدالت و انصاف در همه امور می‌دانند.

از عناصر دیگر اعتقادی جامعه منتظر، ایمان همراه با معرفت نسبت به امام معصوم است. وقتی انسان، امام معصوم را دارای مقام دینی و سیاسی منبعث از توحید و در امتداد نبوت دانست، بینشی پیدا می‌کند که بر اساس آن، حاکمیتی غیر از حاکمیت خلیفه الهی بر سرتاسر گیتی را بر نمی‌تابد. «رشد بینش اسلامی و ایمان توحیدی، جامعه منتظر را به تدریج، به سوی تعارض و مبارزه با نظام حاکم سوق می‌دهد. اندیشه «غلبه نهایی حق بر باطل» و «قطعی بودن پیروزی اهل تقوا بر کافران و منافقان و فاسقان»، اندیشه‌ای قرآنی و اسلامی است که ما را در تبیین شاخصه «انتظار» در جامعه منتظر یاری می‌رساند.» (عرفان، ۱۳۹۰: ۲۸).

۳-۴-۲. لایه دوم. ارزش‌های فرهنگ انتظار

روشن است که اعتقادات دینی علی‌الخصوص باورداشت مهدویت، ارزش‌هایی مبتنی بر اصول و مبانی دینی را تأیید و ترویج خواهند کرد و غیر آنها را نفی می‌کنند.

ارزش‌های فرهنگ مهدویت را می‌توان شامل این موارد دانست: «ارتباط معنوی با امام عصر (عج)؛ رعایت اخلاص در عمل و پیراستن نیت؛ دشمن‌شناسی و دوست‌شناسی؛ توجه به دیدگاه‌ها و نظرات مراجع عظام تقلید؛ زدودن مطالب ضعیف و باورهای نادرست؛ توجه به کارکردهای مجالس و مراسمات مهدوی؛ گشودن زوایای جدید در طرح مباحث مهدوی؛ پرهیز از تعیین وقت برای ظهور؛ پرهیز از طرح مباحث سست و بی‌اساس.» (شفیعی سروستانی، ۱۳۸۷: ۳۵۵-۳۸۶).

۳-۴-۳. لایه سوم. هنجارها و رفتارهای فرهنگ انتظار

اسلامی بودن یا غیر اسلامی بودن ارزش‌ها، اثر خود را در هنجارها و رفتارها نشان خواهد داد. با نهادینه شدن اعتقاد به منجی مصلح، و پایبندی به ارزش‌های این اعتقاد، هنجارها و رفتارهایی متناسب با آن بروز خواهد کرد. رفتار فرد یا جامعه منتظر، بر مبنای بینش و نگرش صحیح به مقوله مهدویت شکل می‌گیرد.

۳-۴-۴. لایه چهارم. نمادها و نشانه‌های فرهنگ انتظار

از سویی اندیشه متعالی موعودگرایی شیعی، ظرفیت گسترده‌ای برای نمادپردازی در سطح ملی و جهانی دارد؛ و از دیگر سو مکاتب و فرهنگ‌های رقیب مانند جهانی‌سازی، دهکده جهانی، پایان تاریخ، و نبرد آرماگدون، سال‌ها است که تلاش می‌کنند از قابلیت‌های بی‌نظیر نمادها و نشانه‌ها در جهت منافع خود بهره‌برداری کنند. این دو موضوع، وظیفه مهدی‌پژوهان و نمادشناسان را سنگین‌تر می‌کند تا با تولید و عرضه نمادهای مهدوی، فرهنگ انتظار را بسط داده، کام تشنه جامعه بشری را با شهد گوارای معارف مهدوی سیراب نموده و زمینه تحقق وعده الهی ظهور را فراهم سازند. مبرهن است که نمادهای مهدوی، متناسب با معارف مهدویت و ارزش‌ها و هنجارهای آن، ساخته و پرداخته می‌شوند. این نمادها می‌توانند از جنس تولیدات رسانه‌ای، هنری، ادبی، علمی، آموزشی و ... باشند.

۴۲

۴. تحلیل مضمون دیدگاه‌های امام خمینی (ره)

بر اساس آنچه در بخش مربوط به تبیین روش تحلیل مضمون گفته آمد، به منظور اجرای نخستین مرحله تحلیل مضمون یعنی پردازش توصیفی، ابتدا با بررسی‌هایی که در خلال انجام پژوهش حاضر صورت گرفت، مجموعه دیدگاه‌های حضرت امام خمینی (ره) که در قالب کتاب «صحیفه امام (ره)» منتشر شده است با محوریت کلیدواژه‌های مرتبط با موضوع پژوهش (مهدویت، انتظار، ظهور، زمینه‌سازی، منتظر، نام و القاب امام زمان (عج) و عبارات مرتبط با موضوع موعود و موعودگرایی) مورد بررسی قرار گرفت. در نهایت تعداد ۱۲۰ داده اولیه (جمله، بند و پاراگراف) که حاوی مضامین قابل استفاده در جهت دستیابی به هدف تحقیق یعنی شناسایی راهبردهای پیش‌گفته بودند مورد شناسایی و گردآوری قرار گرفتند.

در ادامهٔ مراحل سه‌گانهٔ تحلیل مضمون، با پردازش تفسیری در داده‌های اولیه و زوایای مختلف آنها تعداد ۱۲۶ مضمون پایه تولید گردید که جلوگیری از تطویل بیش از حد متن این نوشتار، از ذکر تفصیلی آنها پرهیز می‌شود. سومین و آخرین مرحلهٔ تحلیل مضمون که عبارت از یکپارچه‌سازی باشد، به تلفیق و ترکیب مضامین مشابه و هم‌سو اختصاص دارد. یکپارچه‌سازی منتهی به شکل‌گیری ۲۳ مضمون سازمان‌دهنده شد که عبارتند از:

۱. نقش فرهنگ انتظار در پیروزی انقلاب اسلامی؛
۲. نقش فرهنگ انتظار در استمرار انقلاب اسلامی؛
۳. نقش انقلاب اسلامی در اصلاح فرهنگ انتظار؛
۴. نقش انقلاب اسلامی در گسترش فرهنگ انتظار؛
۵. جایگاه عدالت‌خواهی در جامعهٔ منتظر و زمینه‌ساز ظهور؛
۶. جایگاه عدالت، صلح و امنیت و دیگر برکات مادی و معنوی در مدینهٔ فاضلهٔ مهدوی؛
۷. تأکید بر ویژگی امیدآفرینی باورداشت مهدویت و نقش آن در تعالی جامعهٔ منتظر؛
۸. رد جریان‌های انحرافی و قرائت‌های ناصواب از فرهنگ انتظار؛
۹. تأکید بر لزوم زمینه‌سازی برای ظهور؛
۱۰. تبیین آثار و لوازم اخلاقی و تربیتی باورداشت مهدویت؛
۱۱. تبیین مؤلفه‌های اصلی انتظار صحیح از جمله: تکلیف‌گرایی، قیام، جهاد و آماده‌سازی عملی، قانع نشدن به وضع موجود و تلاش برای دستیابی به وضع مطلوب؛
۱۲. تبیین مقام شهادت و ناظریت و اثر تربیتی توجه به آن؛
۱۳. توجه به مقامات و اوصاف امام زمان (عج)؛
۱۴. نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در نیروهای مسلح؛
۱۵. نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در مسئولین و کارگزاران نظام؛
۱۶. نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در رسانه‌ها؛
۱۷. نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در حوزویان؛

۱۸. نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در جوانان؛

۱۹. نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در بانوان؛

۲۰. توجه به اماکن مهدوی؛

۲۱. استفاده از فرصت مناسبت‌های مهدوی؛

۲۲. تأکید بر فراشیعی بودن مهدویت و انتظار منجی؛

۲۳. تأکید بر فرادینی و جهان‌شمول بودن موعودگرایی.

برای دستیابی به کلان‌ترین و جامع‌ترین مضامین اقدام به تکرار همین مرحله یعنی یکپارچه‌سازی، این بار بر روی مضامین سازمان‌دهنده شده که در پایان، تحلیل، تجمیع و ترکیب مضامین مزبور منجر به تولید هشت مضمون فراگیر گردید که عبارتند از:

۱. تأکید بر ترابط مهدویت و انقلاب اسلامی؛

۲. ترسیم تصویر شوق‌آفرین و برانگیزاننده از آرمان مهدویت؛

۳. تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن؛

۴. بسط مبانی معرفتی مهدویت؛

۵. نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در نهادها، اقشار خاص و گروه‌های مرجع؛

۶. بهره‌گیری از فرصت و مزیت اماکن و مناسبت‌های مهدوی؛

۷. تأکید بر فراشیعی، فرادینی و جهانی بودن موعودگرایی؛

۸. تأکید بر عدالت‌خواهی به عنوان ویژگی مهم دولت زمینه‌ساز ظهور و جامعه منتظر.

از آنجا که در تمامی مراحل پردازش و تحلیل، تفسیر و ترکیب داده‌ها و مضامین، مفهوم «راهبرد مدیریت فرهنگ انتظار» با تعریف و توضیحی که گذشت، مد نظر بوده و از این زاویه به داده‌ها نگریسته شده، مضامین فراگیر به دست آمده راهبردهای نظام ج.ا.ا. در این مسئله را از منظر امام راحل (ره) نشان می‌دهند.

از سویی صرف ذکر فهرستوار مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر، نمای روشنی از چگونگی تحلیل‌ها و ترکیب‌ها را پیش روی قرار نمی‌دهد و به همین دلیل بیان نحوه گذار از متون خام اولیه به مضامین یکپارچه و فراگیر بس ضروری می‌نماید؛ از دیگر سو تنگی مجال، اجازه ذکر تمامی داده‌های اولیه و مضامین پایه (که غالب بر سه هزار واژه می‌باشد) را نمی‌دهد. بنابراین به منظور جلوگیری از تطویل بیش از اندازه متن حاضر، به عنوان یک نمونه در قالب جداول شماره یک تا پنج تنها به قالب مضامین منتج به شناسایی راهبرد «تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن» اشاره می‌رود.

راهبرد: تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن	
رد جریان‌های انحرافی و قرائت‌های ناصواب از فرهنگ انتظار	مضامین سازمان‌دهنده
تأکید بر لزوم زمینه‌سازی برای ظهور	
تبیین آثار و لوازم اخلاقی و تربیتی باورداشت مهدویت	
تبیین مؤلفه‌های اصلی انتظار صحیح از جمله: تکلیف‌گرایی، قیام، جهاد و آماده‌سازی عملی، قانع نشدن از وضع موجود و تلاش برای دستیابی به وضع مطلوب	

جدول (۱). قالب مضامین سازمان‌دهنده تشکیل دهنده راهبرد «تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن»

مضمون سازمان دهنده: رد جریان‌های انحرافی و قرائت‌های ناصواب از فرهنگ انتظار	
لزوم انتظار عملی و فعال و رد انتظار منفعلانه	مضامین پایه
هشدار نسبت به انحراف اعتقادی انجمن حجتیه	
لزوم اقدام عملی برای زمینه‌سازی و رد قرائت منفعلانه از انتظار	
تخطئه شدید دیدگاه انجمن حجتیه	
رد رویکرد حداقلی نسبت به فرهنگ انتظار	
رد انتظار منفی و رویکرد انحرافی منفعلانه تکلیف‌گریز نسبت به فرهنگ انتظار	
رد رویکرد مبتنی بر توسعه ظلم و جور یا سکوت در قبال آن نسبت به فرهنگ انتظار	
رد دیدگاه باطل دانستن حکومت اسلامی در عصر غیبت	
رد انتظار منفی و رویکرد مبتنی بر توسعه ظلم و جور یا سکوت در قبال آن نسبت به فرهنگ انتظار	مضامین پایه
رد دیدگاه باطل دانستن حکومت اسلامی در عصر غیبت	
افشای نقش دولت‌های استعمارگر در تولید و گسترش قرائت‌های انحرافی از فرهنگ انتظار	
رد انتظار منفی و قرائت‌های منفعلانه و انحرافی از فرهنگ انتظار	

جدول (۲). قالب مضامین پایه تشکیل دهنده مضمون سازمان دهنده
 «رد جریان‌های انحرافی و قرائت‌های ناصواب از فرهنگ انتظار»

مضمون سازمان دهنده: تأکید بر لزوم زمینه‌سازی برای ظهور	
تأکید بر وظیفه همگان در ایجاد زمینه‌های ظهور	مضامین پایه
لزوم کسب آمادگی عمومی برای ظهور امام زمان (عج)	
ابراز امید نسبت به نقش آفرینی انقلاب اسلامی در زمینه‌سازی ظهور	
لزوم ایجاد اسباب و زمینه‌های ظهور و آماده ساختن جهان برای آن	

جدول (۳). قالب مضامین پایه تشکیل دهنده مضمون سازمان دهنده
 «تأکید بر لزوم زمینه‌سازی برای ظهور»

مضمون سازمان دهنده: تبیین آثار و لوازم اخلاقی و تربیتی باورداشت مهدویت	
عدم تأثیرگذاری اسلامی سازی ظواهر (بدون توجه به محتوا) در جلب رضایت حضرت	مضامین پایه
تأکید بر نقش تهذیب نفس در زمینه سازی ظهور	

**جدول (۴). قالب مضامین پایه تشکیل دهنده مضمون سازمان دهنده
«تبیین آثار و لوازم اخلاقی و تربیتی باورداشت مهدویت»**

مضمون سازمان دهنده: تبیین مؤلفه های اصلی انتظار صحیح از جمله: تکلیف گرایی، قیام، جهاد و آماده سازی عملی، قانع نشدن از وضع موجود و تلاش برای دستیابی به وضع مطلوب	
معرفی صفت «قائم» به عنوان قیام کننده لَّهِ و به عنوان وظیفه منتظران	مضامین پایه
لزوم انتظار عملی و فعال و رد انتظار منفعلانه	
رضایت امام زمان (عج) از حج در گرو شکستن سکوت و قیام مسلمین علیه بت های زمانه	
لزوم اقدام عملی برای زمینه سازی و رد قرائت منفعلانه از انتظار	
شناخت و عمل به وظیفه در هر زمان، ویژگی انتظار حقیقی	
تبیین جایگاه وظیفه شناسی و وظیفه گرایی در مفهوم انتظار	
معرفی مسئله تشکیل حکومت به عنوان یکی از وظایف منتظران	
برشمردن جهاد به عنوان تکلیف منتظران تا زمان ظهور	
رد دیدگاه باطل دانستن حکومت اسلامی در عصر غیبت	
رد انتظار منفی و رویکرد مبتنی بر توسعه ظلم و جور یا سکوت در قبال آن نسبت به فرهنگ انتظار	
رد دیدگاه باطل دانستن حکومت اسلامی در عصر غیبت	

**جدول (۵). قالب مضامین پایه تشکیل دهنده مضمون سازمان دهنده
«تبیین مؤلفه های اصلی انتظار صحیح»**

۵. بررسی و تحلیل راهبردهای شناسایی شده

در این بخش تلاش می‌شود با استفاده از تکنیک‌هایی که روش تحلیل مضمون در اختیار قرار می‌دهد، نظیر «شبکه مضامین» و «تحلیل‌های مقایسه‌ای»، نتایج تحلیل مضمون که از رهگذر پردازش در سه سطح پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر، کشف و شناسایی شده‌اند، را مورد بررسی و تحلیل قرار دهیم.

۵-۱. شبکه مضامین راهبردهای مدیریت فرهنگ انتظار در کلام امام خمینی (ره)

روشی که نتایج تحلیل مضمون را به صورت شکل ارائه می‌کند، ترسیم شبکه مضامین است. آنچه شبکه مضامین عرضه می‌کند، نقشه‌ای شبیه تارنما به مثابه نمایش‌گر خروجی تحلیل‌ها است که فارغ از نگاه سلسله‌مراتبی، رابطه مضامین را نشان می‌دهد.

در شکل شماره یک، بیضی مرکزی اشاره به موضوع اصلی تحقیق یعنی راهبرد مدیریت فرهنگ انتظار دارد و لایه دوم و میانی در بردارنده مضامین فراگیر یا همان راهبردهای هشت‌گانه شناسایی شده به منظور حل مسئله اصلی پژوهش است. لایه بیرونی مشتمل بر مضامین سازمان‌دهنده دخیل در شکل‌گیری راهبردها است.

۴۸

شکل (۱). شبکه مضامین

۲-۵. تحلیل‌های مقایسه‌ای راهبردهای مدیریت فرهنگ انتظار در کلام امام خمینی (ره)

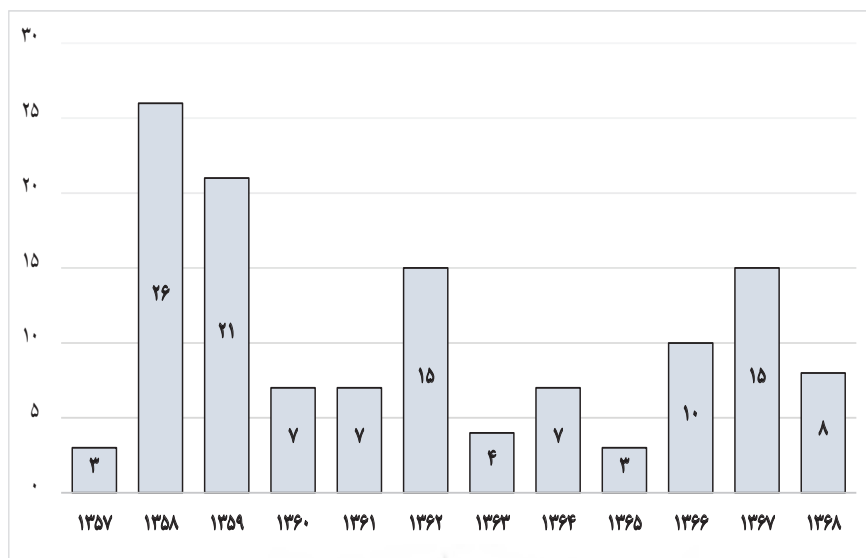
برای شناخت و درک بهتر نسبت میان داده‌ها، مضامین و راهبردها، انجام تحلیل‌هایی که به مقایسه میان اطلاعات می‌پردازند مناسب خواهد بود. بدین منظور در ادامه، تحلیل‌های مقایسه‌ای مورد نیاز ارائه می‌شود.

۱-۲-۵. تحلیل مقایسه‌ای پوشش داده‌ای راهبردها در اندیشه امام خمینی (ره) در سنوات مختلف

در این تحلیل، تعداد داده‌های اولیه شناسایی شده بر اساس سنواتی که داده‌ها در آنها توسط امام خمینی (ره) مطرح و بیان شده‌اند، تفکیک می‌شوند و به این ترتیب، میزان افزایش و کاهش آنها در طی دوران رهبری معظم له قابل مشاهده خواهد بود.

از دقت در نمودار شماره ۱ روشن می‌شود که سال‌های ابتدایی و انتهایی رهبری امام خمینی (ره) بیشترین تعداد داده‌ها را در بر دارند. توجه داشته باشید که ملاک احصاء داده‌ها از بهمن ماه سال ۱۳۵۷ می‌باشد و بیانات و مکتوبات مربوط به ماه‌های قبل از آن تعمداً از دایره بررسی‌های این تحقیق خارج هستند. لذا اندک بودن تعداد داده‌ها در آن سال مربوط به ضیق بودن محدوده زمانی مورد مطالعه است. چنانچه نسبت‌سنجی انجام بگیرد، داده‌های سال ۱۳۵۷ به بالغ بر ۲۰ داده می‌تواند برسد. در مورد سال پایانی حیات معظم له نیز همین بحث مطرح می‌شود. چنانچه داده‌های احصاء شده در سال ۱۳۶۸ که مربوط به بیانات و مکتوبات امام راحل (ره) تا ۱۴ خرداد آن سال که سالروز رحلت آن پیر فرزانه است، به همان نسبت در ماه‌های بعدی تکرار می‌شد به بالغ بر ۲۵ داده می‌توانست برسد.

همان طور که نمودار نشان می‌دهد، سال ۱۳۵۸ اوج توجه و تأکید امام خمینی (ره) بر معارف مهدویت بوده اما در سال‌های دفاع مقدس، اشارات معظم له به این موضوع کم‌تر گردیده است. به جز سال ۱۳۶۲ که به دلیل توجه ویژه ایشان به خطر جریانات انحرافی مهدویت در آن زمان، داده‌های بیشتری شناسایی شده است.

نمودار (۱). تحلیل مقایسه‌ای پوشش داده‌های اندیشه امام خمینی (ره)

۲-۲-۵. تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبردها در اندیشه امام خمینی (ره) در سنوات مختلف به صورت

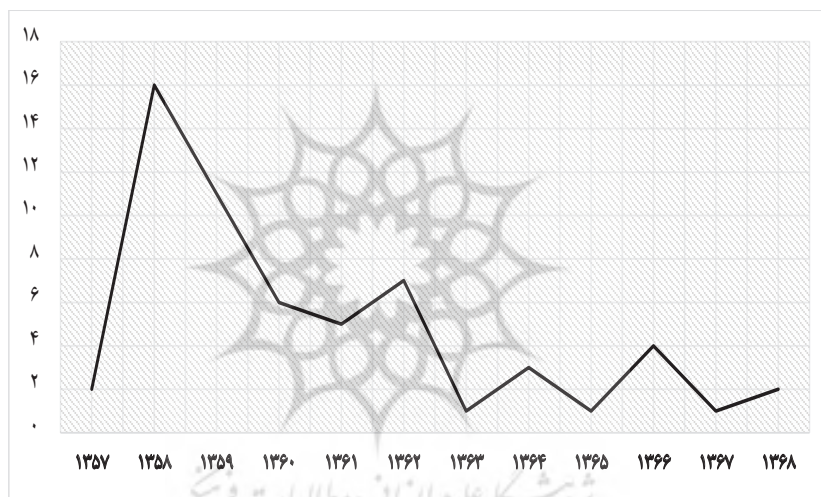
تفکیکی

هر کدام از راهبردهای کشف و شناسایی شده، بر اساس فراوانی مضامین پایه تشکیل دهنده آنها در سنوات مختلف، سیرهای متفاوتی دارند که توجه و دقت در آنها می‌تواند نکات ذی‌قیمتی را در زمینه درک بهتر میزان اهمیت آنها در متون راهبردی به دست دهد.

نمودارهایی که در ادامه می‌آید نشان می‌دهد که هر کدام از راهبردهای شناسایی شده، در سال‌های مختلف پس از انقلاب اسلامی، چه سیری را طی کرده و چه فراز و فرودهایی داشته است. لازم به ذکر است که این تحلیل بر اساس میزان پراکندگی مضامین پایه غیر تکراری صورت گرفته است. به این معنی که به منظور واقع‌نمایی بیشتر تحلیل‌ها، مضامین پایه‌ای که در دو یا چند مضمون سازمان‌دهنده مشترک بوده‌اند فقط یک‌بار حساب شده‌اند. محور عمودی، مربوط به فراوانی مضامین پایه است و محور افقی، سنوات را نشان می‌دهد.

۵-۲-۲-۱. تأکید بر ترابط مهدویت و انقلاب اسلامی

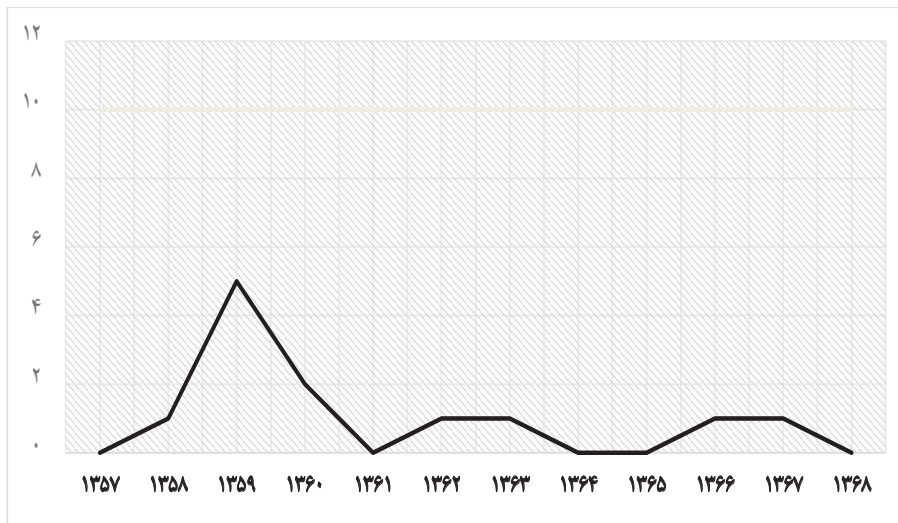
نخستین راهبرد، از دو بعد تشکیل شده است. یک بعد ناظر بر نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی دارد که این شامل نقش در پیروزی انقلاب اسلامی و استمرار آن می‌شود، و بعد دیگر اشاره به نقش انقلاب اسلامی در این باورداشت مهم دینی دارد که این نیز در بر دارنده دو محور است، یکی نقش انقلاب اسلامی در اصلاح فرهنگ انتظار و دیگری نقش در گسترش آن. همان‌طور که از نمودار شماره دو مشخص است، اوج تأکیدات امام خمینی (ره) بر این مسئله، سال‌های ابتدایی پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی بوده است و در سال‌های بعد تأکید کمتری بر این مطلب صورت گرفته است.

نمودار (۲). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبرد «تأکید بر ترابط مهدویت و انقلاب اسلامی» در منویات امام خمینی (ره)

۵-۲-۲-۲. ترسیم تصویر شوق‌آفرین و برانگیزاننده از آرمان مهدویت

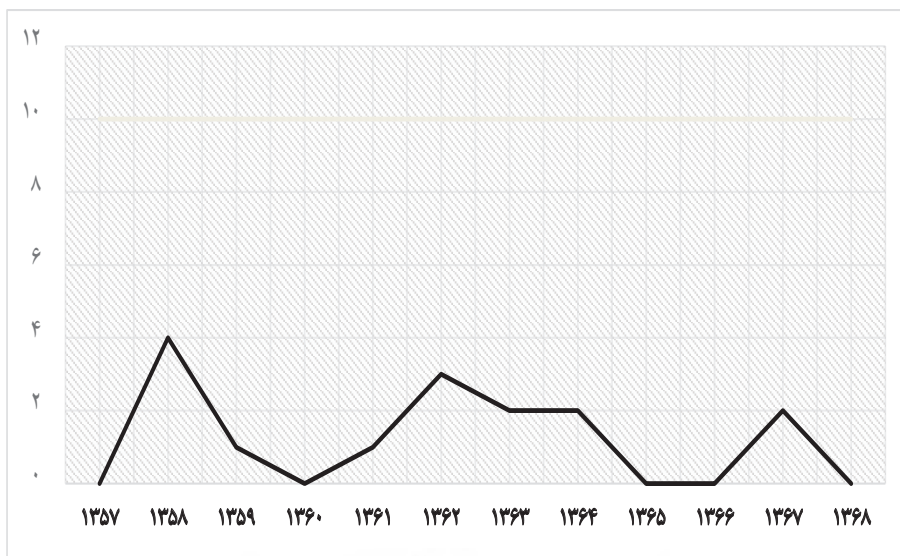
ترکیب و تلخیص مضامینی که به نقش مفاهیم آرمانی آموزه مهدویت، نظیر عدالت‌گستری، فراگیری صلح و امنیت و دیگر کمالات مادی و معنوی جامعه مهدوی و نیز جامعه منتظر اشاره دارند، منجر به تشکیل این مضمون فراگیر به عنوان یک راهبرد شده است. نمودار شماره سه نشان می‌دهد که اوج تأکید بر این راهبرد مربوط به سال‌های ابتدایی انقلاب اسلامی است و در سال‌های بعد، فرازهای ضعیفی دارد.

نمودار (۳). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبرد «ترسیم تصویر شوق آفرین و برانگیزاننده از آرمان مهدویت» در دیدگاه‌های امام خمینی (ره)

۳-۲-۲-۵. تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن

همانگونه که از عنوان راهبرد مشخص است، این راهبرد تأکید بر آسیب‌شناسی و آسیب‌زدایی از فرهنگ اصیل انتظار و نیز تبیین معنای صحیح آن دارد. به سخن دیگر، آن دسته از مضامین پایه‌ای که در قالب مضامین سازمان‌دهنده رد جریان‌های انحرافی و قرائت‌های ناصواب، لزوم زمینه‌سازی و مؤلفه‌ها و آثار و لوازم انتظار حقیقی دسته‌بندی شده‌اند، این راهبرد را شکل داده‌اند. نمودار شماره چهار نشان می‌دهد که این راهبرد بر خلاف دو راهبرد پیشین، متمرکز بر دو و سه سال ابتدایی انقلاب اسلامی نیست و در برهه‌های مختلف، توسط امام راحل (ره) مورد تأکید قرار گرفته است.

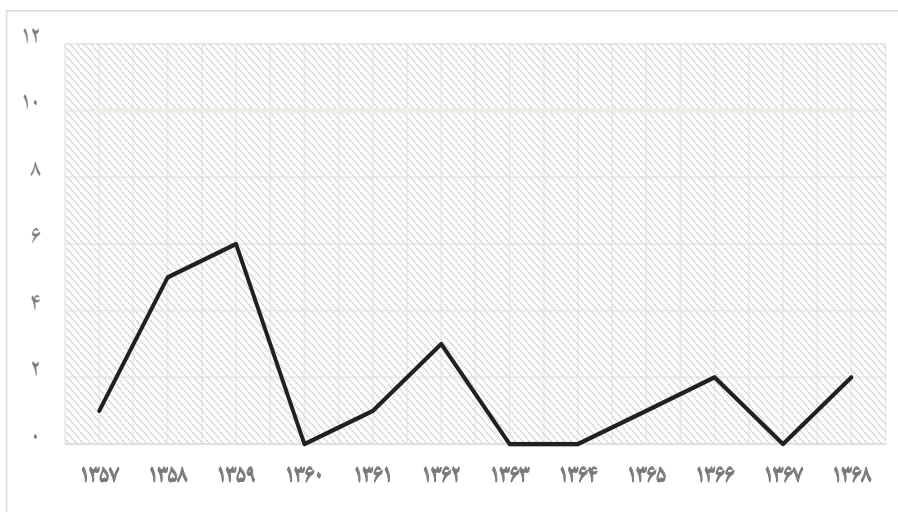
نمودار (۴). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبرد «تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن» در دیدگاه‌های امام خمینی (ره)

۵۳

۴-۲-۲-۵. بسط مبانی معرفتی مهدویت

این راهبرد اشاره به ورود مستقیم امام خمینی (ره) به مبحث معرفت‌افزایی در زمینه مبانی باورداشت مهدویت دارد. به این معنا که یکی از راهبردهای ایشان این بوده است که مبانی علمی و فکری این اندیشه دینی را به جامعه منتقل کنند و بدین وسیله فرهنگ انتظار را، در سطح مبانی نیز، تدبیر نمایند.

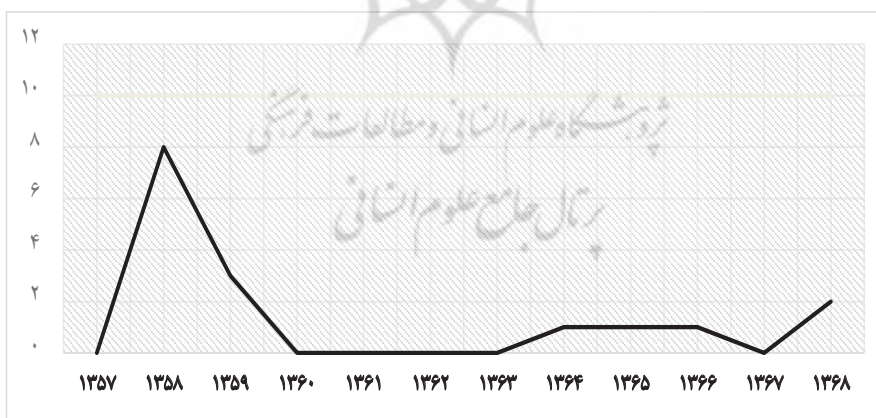
سازمان‌دهی مضامینی که به موضوع تبیین اوصاف و مقامات امام مهدی (عج) اشاره دارند، این راهبرد را نتیجه داده است. نکته قابل توجه در این زمینه این است که ایشان از میان تمامی مقامات امام زمان (عج)، تأکید بیشتری بر مقامات حضری، ناظریت و شهادت حضرت داشته‌اند. همان‌طور که نمودار شماره پنج نشان می‌دهد، این راهبرد در سال‌های ابتدایی انقلاب اسلامی تأکیدات بیشتری را به خود اختصاص داده است.

نمودار (۵). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبرد «بسط مبانی معرفتی مهدویت» در دیدگاه‌های امام خمینی (ره)

۵-۲-۲-۵. نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در نهادها، اقشار خاص و گروه‌های مرجع

مضامین پایه تشکیل دهنده این راهبرد، به ترتیب بر نقش نیروهای مسلح و مسئولین و سپس فرهنگیان، رسانه‌ها، حوزویان، جوانان و بانوان. نمودار شماره شش مبین این واقعیت است که هر چه از پیروزی انقلاب فاصله می‌گیریم، این راهبرد کم‌تر از تأکیدات امام راحل (ره) بهره‌مند می‌شود.

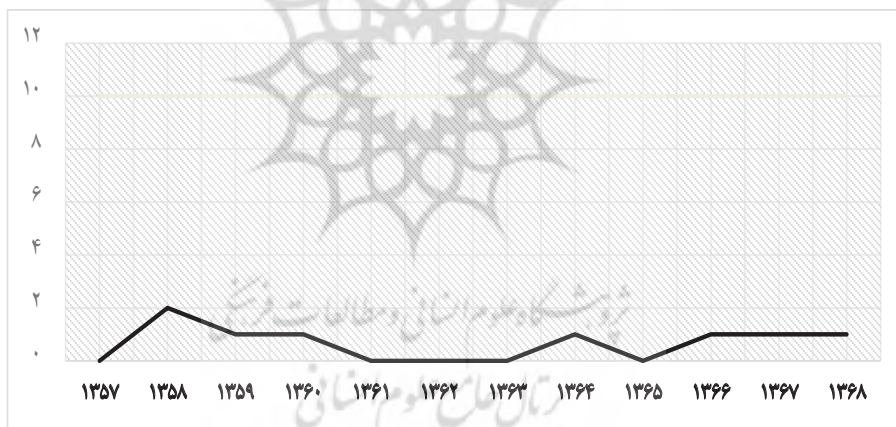

نمودار شماره (۶). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبرد «نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در نهادها، اقشار خاص و گروه‌های مرجع» در دیدگاه‌های امام خمینی (ره)

۵-۲-۲-۶. بهره‌گیری از فرصت و مزیت اماکن و مناسبت‌های مهدوی

این راهبرد که در قالب نمودار شماره هفت به نمایش درآمده، اشاره به ظرفیت مکان‌ها و زمان‌های منسوب به امام زمان (عج) در جهت احیاء، رشد و تعالی فرهنگ انتظار دارد. نمودار ذیل، سیر ضعیف و البته مستمری را برای این راهبرد ترسیم می‌کند؛ این بدان دلیل است که برای تشکیل مضمون سازمان‌دهندهٔ مربوط به مناسبت‌های مهدوی، تنها از مضامین مربوط به نیمهٔ شعبان و ۹ ربیع‌الاول استفاده است، آن هم به این صورت که هر سخنرانی یا پیام امام راحل (ره) در این مورد، تنها یک مضمون پایه را تشکیل داده است، و نه بیشتر. لذا اندک بودن کدهای پایهٔ این راهبرد، نشان‌دهندهٔ تأکید نداشتن، در آن نخواهد بود. مضافاً اینکه استمرار این راهبرد، می‌تواند دلیل بر اهمیت آن نزد بنیانگذار انقلاب اسلامی باشد. البته وجود نداشتن مضامین مرتبط با این راهبرد در سال‌های میانی دوران رهبری امام خمینی (ره)، امتیاز استمرار داشتن این راهبرد را تضعیف می‌کند.

۵۵

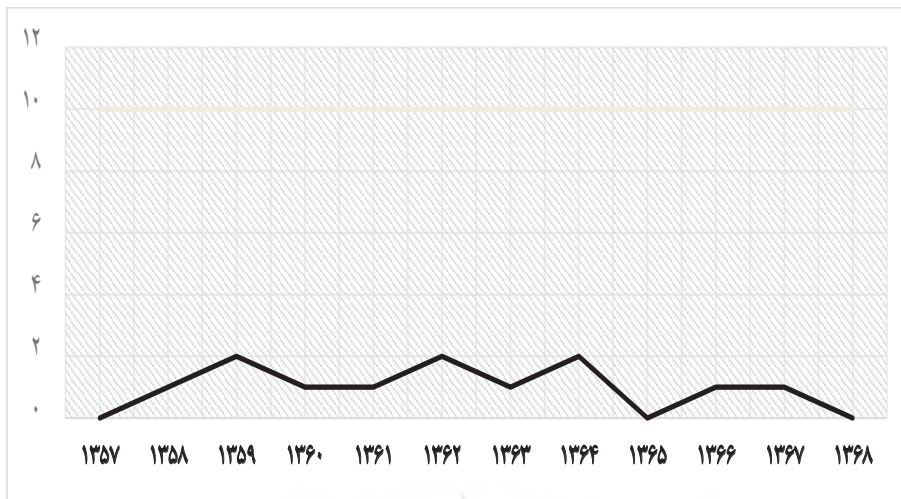

نمودار شماره (۷). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبرد «بهره‌گیری از فرصت و مزیت اماکن و مناسبت‌های مهدوی» در دیدگاه‌های امام خمینی (ره)

۵-۲-۲-۷. تأکید بر فراشیعی، فرادینی و جهانی بودن موعودگرایی

هفتمین راهبرد تأکید بر مشترک بودن اندیشهٔ مهدویت در بین تمامی فرق و مذاهب اسلامی، و حتی در بین تمامی ادیان الهی، بلکه ادیان غیرالهی دارد. این ویژگی، قابلیت توسعه‌یابی باورداشت مهدویت را در عرصه‌های ملی و بین‌المللی افزایش می‌دهد. نمودار شمارهٔ هشت، تأکید کم اما

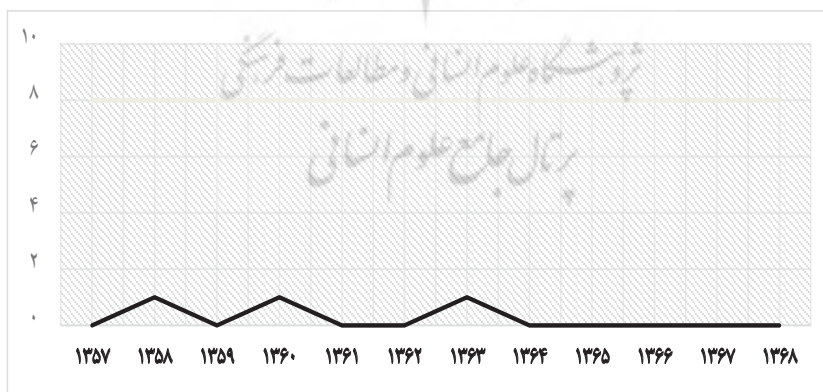
مستمر این راهبرد در سال‌های متمادی، علی‌الخصوص سال‌های میانی را اثبات می‌کند.

نمودار (۸). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبرد «تأکید بر فراشیعی، فرادینی و جهانی بودن موعودگرایی» در اندیشه امام خمینی (ره)

۵۶

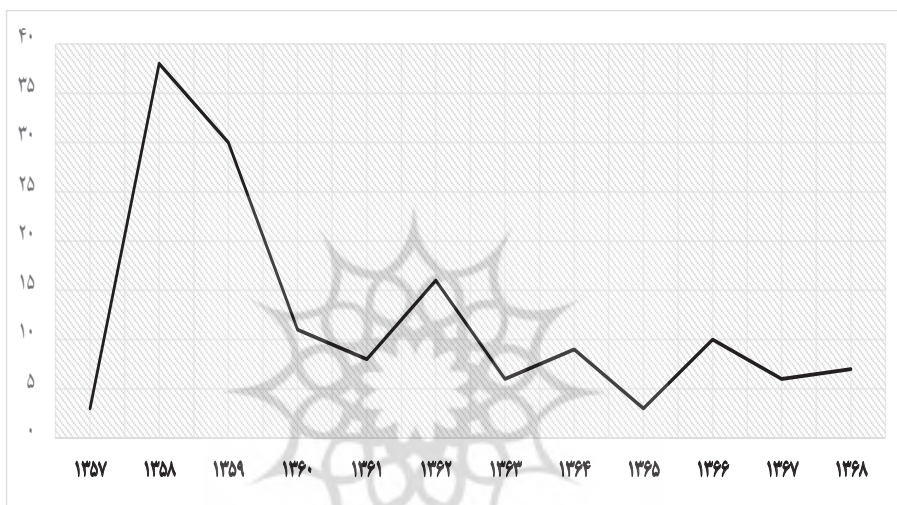
۵-۲-۸. عدالت‌خواهی به عنوان ویژگی مهم حکومت امام مهدی (عج) و دولت زمینه‌ساز ظهور نمودار شماره ۵ نشان‌دهنده آن است که این راهبرد از تأکیدات اندکی بهره‌مند بوده که آن هم محدود به نیمه نخست دوران رهبری امام راحل (ره) می‌باشد.

نمودار (۹). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبرد «عدالت‌خواهی به عنوان ویژگی مهم حکومت امام مهدی (عج) و دولت زمینه‌ساز ظهور» در دیدگاه‌های امام خمینی (ره)

۳-۲-۵. تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبردها به صورت تجمیعی

نمودار شماره ۱۰ سیر راهبردهای هشت‌گانه که در بالا به شکل جداگانه ترسیم گردیدند را به صورت یکجا به نمایش می‌گذارد. این روش که در نمودارهای ذیل به تصویر کشیده شده است می‌تواند به درک دقیق‌تر سیر راهبردها در طی سال‌های مختلف کمک کند. بدین منظور مضامین پایه غیر تکراری راهبردها در هر سال با هم جمع شده است و اتصال آنها به یکدیگر، سیر ترکیب یافته راهبردها را نشان می‌دهد.

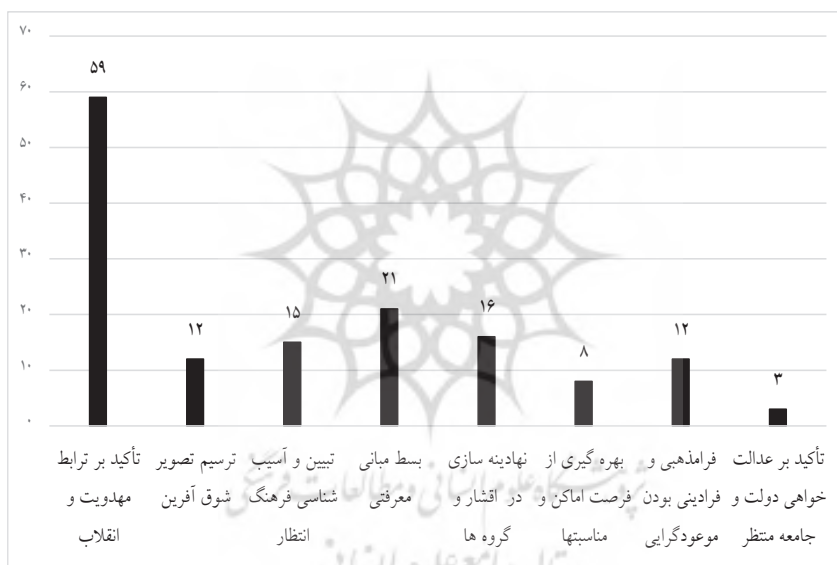
نمودار (۱۰). تحلیل مقایسه‌ای سیر راهبردها در دیدگاه‌های امام خمینی (ره) به صورت تجمیعی

۴-۲-۵. تحلیل مقایسه‌ای تأکیدات راهبردها

مقدار کمی برخورداری هر راهبرد از مضامین پایه می‌تواند نشان‌دهنده میزان اهمیت آن از نظرگاه امام خمینی (ره) باشد. بدین منظور پراکندگی مضامین در سنوات مختلف لحاظ نشده است. این موضوع بر اساس سنجش میزان فراوانی مضامین پایه در مضامین فراگیر و در قالب نمودار میله‌ای شماره ۱۱ به تصویر کشیده شده است. راهبردهای هشت‌گانه در قالب هشت ستون شماره‌گذاری شده ترسیم شده‌اند.

همان‌طور که از وضعیت ستون‌های نمودار مشخص است، راهبرد شماره یک، که به مسئله رابطه دوطرفه بین انقلاب اسلامی و فرهنگ انتظار اشاره دارد، به مراتب بیشتر از دیگر راهبردها مورد تأکید امام خمینی (ره) بوده است.

کم‌ترین میزان تأکید را راهبرد شماره شش به خود اختصاص داده که به موضوع بهره‌گیری از فرصت مکان‌ها و زمان‌های مرتبط با آموزه مهدویت اشاره دارد. البته همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، کمیت پایین در راهبرد شش نمی‌تواند نشان از کم‌اهمیت بودن آن باشد چراکه ملاک اهمیت در این راهبرد را می‌توان استمرار آن در سنوات مختلف دانست و همان‌طور که در بخش تحلیل‌های مقایسه‌ای سیر راهبردها گذشت، راهبرد شش حائز این ویژگی می‌باشد.

نمودار (۱۱). تحلیل مقایسه‌ای تأکیدات راهبردها در دیدگاه‌های امام خمینی (ره)

۵-۲-۵. تحلیل مقایسه‌ای راهبردها بر اساس اختصاص یافتگی به حوزه‌های مدیریت راهبردی بر مبنای آنچه در بخش «حوزه‌های مدیریت راهبردی» گذشت، می‌توان تشخیص داد که کدامیک از راهبردها ناظر بر حوزه «چگونگی» و کدامیک ناظر بر حوزه «هنجاری» هستند. بر این اساس همان‌طور که جدول و نمودار ذیل به نمایش درآمده، راهبردهای یک، دو، سه، چهار، هفت و هشت که ۸۳٫۵ درصد از فراوانی مضامین پایه را شامل می‌شوند به هنجارهای مدیریت

فرهنگ انتظار اختصاص دارند چرا که از جنس باید و نباید هستند و مأموریت‌ها، چشم‌انداز و اهداف را تعیین می‌کنند و در واقع به پرسش از چیستی مفهوم و الزامات فرهنگ انتظار و مدیریت آن پاسخ می‌دهند؛ پرسشی که پاسخ آن را می‌بایست در ایدئولوژی، مفروضات اساسی و الهیات متناسب با موضوع جستجو کرد.

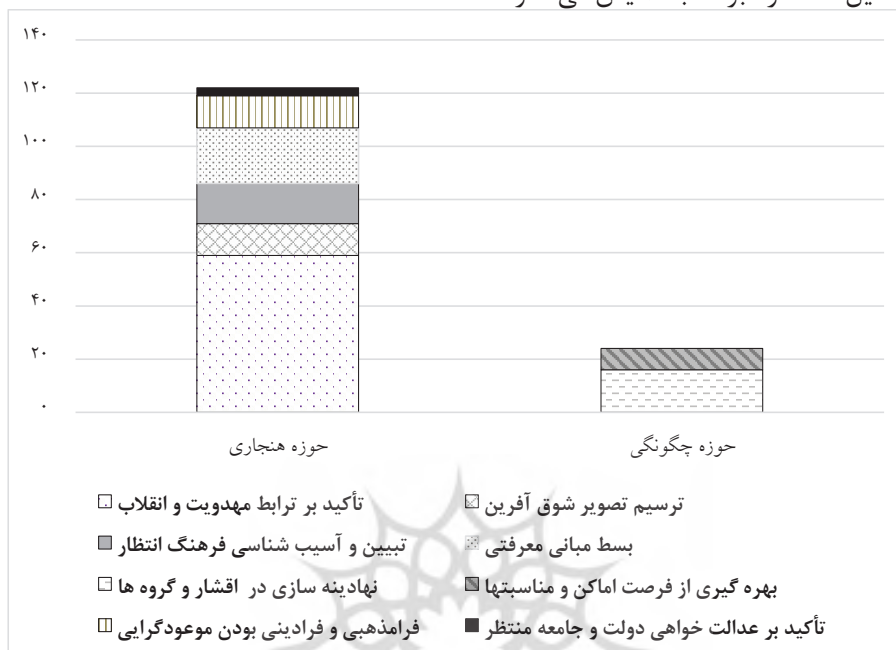
اما راهبردهای پنج و شش که ۱۶,۵ درصد را در بر دارند، حوزه چگونگی را پوشش می‌دهند زیرا فارغ از چیستی مؤلفه‌های مرتبط با مدیریت فرهنگ انتظار، به طور مشخص به راه و روش حل مسئله در سطح عملیاتی و اجرایی می‌پردازند و نه در سطح علمی و اندیشه‌ورزی.

حوزه‌های راهبردی		راهبردها	
شماره	عنوان	چگونگی	هنجاری
۱	تأکید بر ترابط مهدویت و انقلاب اسلامی	-	✓
۲	ترسیم تصویر شوق آفرین و برانگیزاننده از آرمان مهدویت	-	✓
۳	تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن	-	✓
۴	بسط مبانی معرفتی مهدویت	-	✓
۵	نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در اقشار خاص و گروه‌های مرجع	✓	-
۶	بهره‌گیری از فرصت و مزیت اماکن و مناسبت‌های مهدوی	✓	-
۷	تأکید بر فراشیعی، فرادینی و جهانی بودن موعودگرایی	-	✓
۸	تأکید بر عدالت‌خواهی به عنوان ویژگی مهم دولت زمینه‌ساز ظهور و جامعه منتظر	-	✓

جدول (۶). تحلیل مقایسه‌ای راهبردها بر اساس اختصاص یافتگی به حوزه‌های مدیریت راهبردی

نمودار شماره ۱۲ این اختصاص یافتگی را در قالب تصویر دو ستون مشتمل بر مضامین پایه

تشکیل دهنده راهبردها به نمایش می گذارد.

نمودار (۱۲). میزان اختصاص یافتگی راهبردهای به حوزه‌های مدیریت راهبردی

۵-۲-۶. تحلیل مقایسه‌ای راهبردها بر اساس تمرکز بر لایه‌های فرهنگ انتظار

بر پایه توضیحاتی که در بخش «لایه‌های فرهنگ انتظار» ارائه شد، می‌توان مشخص نمود که هر راهبرد، بر روی کدام لایه فرهنگ تمرکز دارد. راهبرد دو، چهار و هفت با ۳۰٫۸ درصد بر لایه مبانی، دو راهبرد یک و سه با ۵۲٫۷ درصد بر لایه ارزش‌ها، راهبرد پنج با ۱۱ درصد بر لایه هنجارها و راهبرد شش با ۵٫۵ درصد بر لایه نمادها تمرکز دارند.

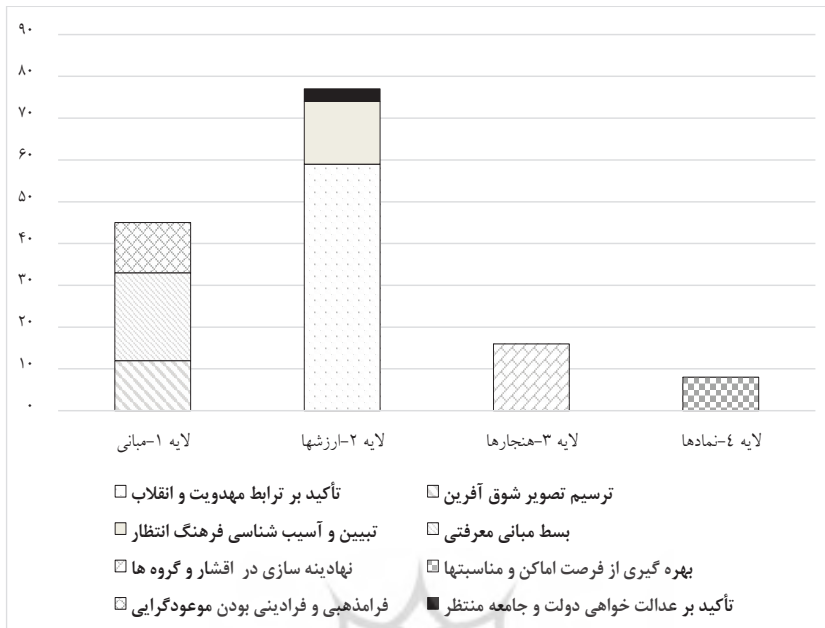
بنابراین همان‌طور که جدول شماره پنج بیان می‌کند، از نظر میزان فراوانی، لایه ارزش‌ها بیشترین حجم از مضامین راهبردی را به خود اختصاص است ولی از نظر تعداد راهبردهای ناظر بر هر کدام از لایه‌ها، لایه مبانی با مشارکت دادن سه راهبرد، در صدر قرار دارد. لایه‌های هنجارها و نمادها، هر کدام یک راهبرد را به خود اختصاص داده‌اند، تنها با این تفاوت که راهبرد اختصاص پیدا کرده به لایه هنجارها، از فراوانی مضامین بیشتری برخوردار است.

لایه‌های فرهنگ انتظار				راهبردها	
نماد	هنجار	ارزش	مبانی	عنوان	ش
-	-	✓	-	تأکید بر ترابط مهدویت و انقلاب اسلامی	۱
-	✓	-	-	ترسیم تصویر شوق آفرین و برانگیزاننده از آرمان مهدویت	۲
-	-	✓	-	تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن	۳
-	-	-	✓	بسط مبانی معرفتی مهدویت	۴
-	✓	-	-	نهادینه‌سازی فرهنگ‌انتظار در اقشار خاص و گروه‌های مرجع	۵
✓	-	-	-	بهره‌گیری از فرصت و مزیت اماکن و مناسبت‌های مهدوی	۶
-	-	-	✓	تأکید بر فراشویی، فرادینی و جهانی بودن موعودگرایی	۷
-	-	✓	-	تأکید بر عدالت‌خواهی به عنوان ویژگی مهم دولت زمینه‌ساز ظهور و جامعه منتظر	۸

جدول (۷). تحلیل مقایسه‌ای راهبردها بر اساس تمرکز بر لایه‌های فرهنگ انتظار

نمودار شماره ۱۳ این اختصاص یافتگی را در قالب تصویر چهار ستون مشتمل بر مضامین پایه

تشکیل‌دهنده راهبردها به نمایش می‌گذارد.

نمودار (۱۳). میزان اختصاص یافتگی راهبردها به لایه‌های فرهنگ انتظار

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

عدم تدوین و ارائه راهبردهای مطلوب مدیریت فرهنگ انتظار، شناسایی آن راهبردها از دیدگاه‌های بنیانگذار کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) را ضروری می‌سازد. پر واضح است که صحت این شناسایی بدون در پیش گرفتن روش تحقیق مناسب قابل تضمین نخواهد بود. از میان روش‌های تحقیق، روش تحلیل مضمون دارای تناسب بیشتری با هدف پژوهش حاضر شناخته شد. تحلیل مضمون دیدگاه‌های امام راحل (ره) روشن می‌سازد که مهم‌ترین راهبردهای قابل اتخاذ توسط نظام جمهوری اسلامی ایران به منظور مدیریت فرهنگ انتظار به ترتیب عبارتند از: ۱- تأکید بر ترابط مهدویت و انقلاب اسلامی؛ ۲- ترسیم تصویر شوق آفرین و برانگیزاننده از آرمان مهدویت؛ ۳- نهادینه‌سازی فرهنگ انتظار در اقشار خاص و گروه‌های مرجع؛ ۴- تبیین معنای صحیح فرهنگ انتظار و آسیب‌شناسی آن؛ ۵- تأکید بر فراشیعی، فرادینی و جهانی بودن موعودگرایی؛ ۶- بهره‌گیری از فرصت و مزیت اماکن و مناسبت‌های مهدوی؛ ۷- بسط مبانی معرفتی مهدویت؛ ۸- تأکید بر عدالت‌خواهی به عنوان ویژگی مهم دولت زمینه‌ساز ظهور و جامعه منتظر.

در میان پژوهش‌های صورت گرفته پیرامون مسئله تدبیر فرهنگ مهدویت، کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های متعددی به رشته تحریر درآمده اما هر کدام از جهتی دارای تفاوت اساسی با پژوهش حاضر می‌باشند، به دیگر سخن تاکنون پژوهشی علمی که بتواند راهبردهای مطلوب نظام جمهوری اسلامی ایران را بر اساس دیدگاه‌های حضرت امام خمینی (ره) مورد شناسایی قرار دهد، نگاشته نشده است.

شایان ذکر است که اجرا و تحقق یافتن راهبردهای شناسایی شده، در گام اول نیازمند تدوین «نگاشت نهادی» و سپس تعیین نوع و میزان مسئولیت نهادها و سازمان‌های مربوطه در قبال یکایک راهبردها می‌باشد. همچنین «فراتحلیل پژوهش‌های انجام شده در زمینه مدیریت فرهنگ انتظار» و نیز انجام پژوهش‌های مشابه پژوهش حاضر جهت «تحلیل مضمون دیدگاه‌های مقام معظم رهبری (دام ظلله العالی)، متن اسناد بالادستی کشور و دیدگاه‌های صاحب‌نظران عرصه مهدویت» و «بررسی ابعاد مختلف راهبردهای شناسایی شده نظیر عوامل، زمینه‌ها، آثار و دلالات التزامی و تضمینی سیر حرکت راهبردها در طول دوران رهبری امام خمینی (ره)» ضروری می‌نماید تا بتوان به منظومه‌ای جامع و کامل از راهبردهای مدیریت فرهنگ انتظار دست یافت.

بدون تردید دستاورد این پژوهش که عبارت باشد از شناخت صحیح، اصولی و روشمند راهبردها می‌تواند راهگشای سیاست‌گذاران، مدیران و برنامه‌ریزان نظام ج.ا.ا در راستای رشد و تعالی فراگیر و پایدار فرهنگ ناب انتظار گردد.

منابع

۱. افروغ، عماد و دیگران (۱۳۷۹)، «تبادل فرهنگ‌ها، ضرورت‌ها و دورنماها»، فصلنامه مطالعات ملی، دوره دوم، ش ۶.
۲. اقتداری، علی محمد (۱۳۸۸)، سازمان و مدیریت، چ ۳۹، تهران: مولوی.
۳. امیری، مجتبی (۱۳۸۴)، «تبیین نقش و جایگاه جامع‌نگری و تفکر استراتژیک در سازمان»، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، س ۷، ش ۲۳ و ۲۴، پاییز و زمستان ۱۳۸۴.
۴. الوانی، سید مهدی (۱۳۸۲)، مدیریت عمومی، چ ۱۹، تهران: نی.
۵. جیمز براین، کوین و مینتزبرگ، هنری و رابرت ام، جیمز (۱۳۸۲)، مدیریت راهبردی: فرآیند راهبرد، چ ۳، تهران: مؤسسه عالی آموزش و تحقیق مدیریت و برنامه‌ریزی.
۶. دیوید، فردا (۱۳۹۲)، مدیریت استراتژیک، ترجمه سید محمد اعرابی و محمد تقی زاده مطلق، چ ۲۷، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۷. رضاییان، علی (۱۳۸۳)، اصول مدیریت، چ ۱۵، تهران: سمت.
۸. شاین، ادگار (۱۳۸۳)، فرهنگ سازمانی، ترجمه محمد ابراهیم محبوب، چ ۱، تهران: فرا.
۹. شفیعی سروستانی، ابراهیم (۱۳۸۷)، معرفت امام زمان و تکلیف منتظران، چ ۳، تهران: مؤسسه فرهنگی موعود عصر (عج).
۱۰. شیخ‌زاده، محمد و ابوالحسن فقیهی و محمد تسلیمی و دیگران (۱۳۹۰)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، س ۵، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، شماره پیاپی ۱۰.
۱۱. صافی گلپایگانی، لطف‌الله (۱۳۹۳)، انتظار عامل مقاومت، چ ۱، قم: مرکز تنظیم و نشر آثار آیه‌الله العظمی صافی گلپایگانی.
۱۲. صدر، محمد، تاریخ الغیبة الكبرى (۱۴۰۲)، ج ۱، چ ۱، بیروت، دار التعارف للمطبوعات.
۱۳. عرفان، امیر محسن (۱۳۹۰)، «تبیین ضرورت‌های رویکرد راهبردی به آموزه مهدویت»، فصلنامه پژوهش‌های مهدوی، س ۱، ش ۳، زمستان ۱۳۹۰.
۱۴. کلاین برگ، اتو (۱۳۷۶)، روانشناسی اجتماعی، ج ۱، ترجمه علی محمد کاردان، چ ۱۳، تهران: علمی فرهنگی.
۱۵. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم (۱۴۳۰)، چ ۳، تهران: مرکز نشر آثار العلامة المصطفوی.

۱۶. محسنی، منوچهر (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی عمومی، ج ۱۷، تهران: طهوری.
۱۷. مطهری، مرتضی (۱۳۷۳)، قیام و انقلاب مهدی از دیدگاه فلسفه تاریخ، ج ۱۳، تهران: صدرا.
۱۸. ملایی، حسن (۱۳۹۳)، «کاوشی مفهوم‌شناسانه در سبک زندگی منتظرانه»، فصلنامه انتظار موعود، س ۱۴، ش ۴۴، بهار ۱۳۹۳.
۱۹. مهری، کریم و همکاران (۱۳۹۳)، «سیاست‌گذاری قومی مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری: تحلیل تماتیک»، دو فصلنامه مطالعات قدرت نرم، س ۴، ش ۱۰، بهار و تابستان.
۲۰. نبوی، محمدحسن (۱۳۷۳)، مدیریت اسلامی، ج ۲۴، قم: بوستان کتاب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی